

V E R D R I E T

Serie Emoties

“Mama, hoe is het met je hoop?” Zomaar een vraag tijdens het avondeten, gesteld door mijn dochter van 4 jaar. Mama, hoe is het met je hoop? Ze zal zich de diepgang van haar vraag niet hebben gerealiseerd – want meteen daarna vroeg ze, ondeugend, ‘mama hoe is het met je bil’ – maar toch zette ze me aan het denken. Ja, hoe is het eigenlijk met mijn vermogen tot zoiets als ‘hopen op...’?

Ik dacht ook terug; terug aan een tijd in mijn leven, waarin ik heen en weer stuitte tussen hoop en wanhoop. Ik was een jaar of tien, toen ik met mijn moeder en broertje in de kerk zat. Meestal zat ik, om de tijd te doden tijdens zo’n viering, lampen te tellen, stemmen van zingende mensen om me heen te imiteren of een vliegtuigje te vouwen van het liturgieblaadje. Maar deze keer was er een bijbellezing die mijn interesse wekte: Jezus die Lazarus tot leven roept. Wat het was, dat me opeens op het puntje van mijn stoel deed zitten? Deels de spannende opbouw, denk ik. Want waarom wacht Jezus nog twee dagen, terwijl Lazarus al op sterven ligt? Bovendien, zo vermoed ik, sprak me aan dat Jezus’ emoties in dit verhaal zo expliciet vermeld worden. Hij ergert zich; is boos, wordt kort daarna plotseling diep bewogen; hij huilt. En dat huilen, Jezus lijkt erdoor overvallen te worden. (...) Zo menselijk zien we hem zelden.

Een Jezus, die wordt verrast door zijn eigen tranen. Daar voelde ik me wel mee verwant. Mijn vader was toen net gestorven. Niet dat ik vaak huilde, ik was eerder boos. De tranen kwamen meestal niet, vooral niet wanneer me dat eigenlijk wél passend leek, zoals bij de uitvaart of toen ik over zijn dood moest vertellen in de klas. En soms moest ik opeens wél huilen, op de meest ongepaste momenten, zo vond ik: bijvoorbeeld tijdens een kinderfeestje. Net als in het verhaal leidde dat vaak tot onbegrip bij de mensen om me heen. (...) Jezus die zijn tranen niet kan bedwingen, wiens tranen niet begrepen worden, maakte hem opeens wel een sympathiek figuur. Veel dichterbij dan ik hem tot dan toe had gezien.

Maar wat me indertijd vooral deed opveren in de kerkbanken was het slot van dit verhaal. Na vier dagen, hij begint al te stinken, staat Lazarus – een gewone man – op uit de dood. “Zie je wel”, zei het ergens diep in mij. Het kan wél. Het raakte aan een fantasie die in die tijd vaak levendig bij me opkwam: mijn vader, die op een dag gewoon binnen zou lopen, terugkerend van zijn werk; Of mijn vader die mij uit school kwam halen, op z’n sandalen met sokken, zoals hij droeg op een vrije dag. Hij voelde nog zo dichtbij. Nog zo present, aanwezig. Het was bijna alsof hij dóór dit verhaal heen even naar mij knipoogde: “geloof ze maar niet, hoor. Die volwassenen. Het kan. Het kan écht!”

Het verhaal gaf mij, zo’n 27 jaar geleden, hoop, terwijl ik ergens ook wel wist dat mijn vader dood was, en dood zou blijven. Misschien was ik met mijn tien jaar enerzijds precies *oud* genoeg om te vermoeden dat de betekenis van dit verhaal verscholen licht áchter een al te letterlijke uitleg; en anderzijds was ik precies *jong* genoeg om de grenzen van de realiteit als meer fluïde te zien. In elk geval voedde het verhaal in mij iets van ‘hoop’. En dat deed me op dat moment gewoon goed.

Mama, hoe gaat het met je hoop? U, jij, hier in deze kerk – die een verlies draagt van een dierbare, een verlies van wat langer geleden, of juist nog vers – hoe is het met je hoop? Welke rol speelt hoop in de weg die nabestaanden gaan met hun eigen verdriet, met hun pogingen om tot rouwen te komen?

Als we kijken naar het verloop van het verhaal, dan lijkt het erop dat Jezus er vooral op *hoopt* om in Betanië een teken stellen opdat mensen in hem gaan *gelooven*; hij hoopt aan te kunnen tonen dat *Hij* de opstanding en het leven is. Voor Jezus lijkt er ook helemaal geen dood te bestaan. Nee hoor, Lazarus is niet dood, hij is ingeslapen. “Ik ga hem wakker maken”, zegt hij stellig. In Jezus’ nabijheid kan de dood niet zijn, of verliest de dood in elk geval alle macht.

Als Jezus aankomt in Betanië, lijkt zijn hoop ijdel te zijn geweest. Marta, zij komt nog het dichtst bij het bij het geloof dat bij hem, Jezus, zoon van God, alles mogelijk is. Maar haar zus Maria, en Joodse omstanders, lijken Jezus vooral verwijten te maken. Was toch wat eerder gekomen, dan had u Lazarus kunnen genezen! Dan had hij helemaal niet hoeven sterven. Het ergert Jezus. Zoveel ongeloof. Maar ook zoveel verdriet, het verdriet van de rouwende mensen overmunt ook Jezus. De emoties buitelen over elkaar in dit verhaal.

Wij, hier bij elkaar, allemaal ervaringsdeskundigen in de rouw – wij weten dat het na verlies net zo is: uiteenlopende emoties buitelen over elkaar heen.

Misschien dat bij sommigen van u nu onwillekeurig de naam Elisabeth Kübler Ross, omhoog komt, de onderzoeker achter de dominante theorie rond rouw en verdriet. Kenmerkend aan haar theorie, is dat zij tot een indeling in vijf fasen komt. De eerste fase is die van de ontkenning; mijn vader kán misschien nog opstaan uit de dood. Dan volgt een fase van woede: woede op jezelf, op de artsen, op God, op de overledene zelf, die heeft je immers verlaten. Er volgt dan een fase van actie, je gaat het gevecht aan. En als je merkt dat dit allemaal zinloos is, dient fase vier zich aan: verdriet en depressie. En tot slot, zegt Kübler Ross, als je de fases goed doorloopt, kom je in de fase van de aanvaarding terecht. Je accepteert de nieuwe realiteit. Dan is het rouwproces, volgens deze theorie, geslaagd.

Ik leg het nu een beetje kort en ongenueanceerd uit. Bovendien spreken rouwdeskundigen tegenwoordig van meer individuele benaderingen: geen rouwproces is hetzelfde, zoals geen twee liefdes hetzelfde zijn. Het kan zeker behulpzaam zijn, bijvoorbeeld om te weten dat veel van wat je doormaakt normaal is, dat je op een goede weg zit.

Maar is het niet gek dat in geen van die theorieën iets wordt gezegd over hoe het 'wonder' eigenlijk geschiedt? Hoe er – ondanks de pijn, het verdriet en de wanhoop – ruimte ontstaat voor 'levengevende' emoties: dankbaarheid, trots, vreugde. Ik denk aan de keren dat ik naar huis rij, na een gesprek met nabestaanden om een uitvaart voor te bereiden. Ja, het was verdrietig en ja er leefde veel pijn bij de familieleden. Maar er was ook lichtheid. Humor. Vaak ga ik weg met de ervaring dat ik een prachtig nieuw mens heb ontmoet. De overledene is – al pratende – voor mij tot leven gekomen.

Misschien raken we nu aan één van de befaamde uitspraken van Jan Nieuwenhuis, van wie we twee maanden geleden afscheid namen. "De dood bestaat niet", was zijn stellige overtuiging. Op zijn 90ste verjaardag legde hij in een prachtige poëtische beschouwing uit hoe hij, hoe wij doorleven in anderen, in de verhalen, gedachten en herinneringen. Een hoopvol perspectief, evenzeer voor de achterblijvers. Op die manier kan de dood haar destructieve werk niet voltooien.

De dood bestaat niet. Maar ja, wie midden in de mallemlen van de rouw verkeert, ervaart toch echt: mijn moeder, mijn vader, mijn kind, mijn geliefde *is* niet meer. Het kan een enorm lege, eenzame en hopeloze plaats zijn. Verdriet vergt moed en uithoudingsvermogen van de rouwende en de omstanders. Wat is er dan nog te hopen. Niets, feitelijk. En toch, ook voor wie niet meer kán geloven in een letterlijke uitleg van het verhaal van vanochtend is er opstanding mogelijk. Misschien niet de dode, maar degene die rouwt, *die* zal opstaan. Die hoop – hoop dat de kracht van de liefde het uiteindelijk zal *winnen* van de dood – het is als een klein, bijna onhoorbaar lied diep vanbinnen, ondanks onszelf, ondanks alles.

Emily Dickinson schreef er een prachtig gedicht over. Niek Schuman, wiens naam wij ook noemen vandaag, vertaalde het:

Hoop is dat ding met veertjes
Dat neerstrijkt in de ziel;
Het zingt een liedje zonder woorden
Maar stoppen doet het niet – en nooit

Zacht klinkt het, ook in harde wind.
En zelfs de stormen lukt het niet
Te laten zwijgen het vogeltje
Dat aan zo velen warmte biedt

Ik hoorde het in kille landen
En op de vreemdste verre zee.
Toch eiste het, zelfs in de hoogste nood,
Niet één klein kruimeltje van mij

'Maak de doeken los', zegt Jezus tegen Marta en Maria. 'Laat hem gaan.' Dat is, op een bepaalde manier, ook een opdracht voor ons als achterblijvers, als rouwendenden. Rouwen is ook laten gaan, niet van de herinneringen, niet van de liefde. Loslaten van de pijn, langzaam. De liefde weer toelaten. Al die kaarsjes die vanochtend branden voor wie wij in ons meedragen, ze vormen een zichtbaar teken van hoop in ons, van liefde sterker dan de dood. Dat wie van ons is heen gegaan, al die lieve doden die we met ons meedragen, in ons mogen opstaan en leven.

Zo moge het zijn.

Eva Martens